

Datum narození a původ Boženy Němcové ve světle její korespondence

1. V úvahách, dohadech a sporech o původu a datu narození Boženy Němcové bývají uváděna i některá místa z její korespondence, a to na podporu tezí o tom, že se nenarodila 4. února 1820 ve Vídni jako dcera Terezie Novotné a Jana Pankla. J. Šůla (2006, s. 243) nepřímou, leč důrazně vybízí k účasti na těchto sporech i editory spisovatelčiny korespondence. Od roku 2003 vychází v Nakladatelství Lidové noviny kritická edice úplné korespondence Boženy Němcové (závěrečný svazek je téměř připraven k vydání) a já jsem jedním z editorů; hosenou rukavicí zvedám.

2. H. Sobková (1997, s. 11–12) se zmiňuje hned o několika pasážích z korespondence B. Němcové. Zaprvé jde o adresu dopisu Václava Čeňka Bendla B. N. z 24. 8. 1858, v níž se jméno adresátky objevuje v podobě *Dorothea Němec*. **H. Sobková spekuluje, že by mohlo jít o narážku na spisovatelčinu skutečnou, šlechtickou matku, avšak takovou spekulaci nelze ničím podložit, není tedy relevantní.** Zadruté H. Sobková uvádí dopis B. N. Karlu Němcovi z 24. 7. 1856, v němž se píše (cituji o něco delší pasáž než H. Sobková): *Co se těch řečí a klepů týče, těch si nevšíměj, to mezi takovými vždy bývá, kteří mají dlouhou chvíli, jako jsou někteří v zámku. – Já pochybuju, že by si byla tetka Beyerová byla tolik přimyslila, co jsem jí ani neřekla, a Langovi to vypravovala, spíše si to Lang všecko přimyslil, aby mohl vrchnosti dát něco k lepšímu – takoví beztoho každého klepu se chytanou, aby měli o čem mluvit, an jsou duše i srdce jejich prázdné buňky, z nichž nemají čeho čerpat. – A konečně jestli to hrabě a kněžna ví, co je z toho? Dali a dají nám kdy něco? – A co oni mi mají co poroučet, jaktěživi mi nic dobrého neprokázali. Jestli otcí čeho udělali, on si to musel trpce vysloužit, chudák, a obětoval ve své povinnosti život a nám nezanechal ani krejcaru, na němž by lpěla nepoctivost; – a mně dokonce vrchnost nic nedala, já jim nemusím být za nic vděčná, proto jestli snad mým bratrům někdy něco dobrého udělají, nebudu já snad muset ostýchat se ve svém jednání.* (Připomínám, že výraz *dokonce* v dopisech B. N. zpravidla znamená „už vůbec“, viz Adam 2006, s. 32.) Z kontextu tohoto listu a listu Karlova z 21. 7. 1856, na nějž tento list reaguje, plyne zcela jasně, že klepy se týkaly vlastenecké a údajně podvratné činnosti manželů Němcových a jejich následné policejní perzekuce. **Z těchto pasáží tedy skutečně nelze dedukovat (jak to činí Helena Sobková), že B. N. od hraběte Schulenburga a kněžny Zaháňské očekávala nějaký majetek.**

3. Vedle nesrovnalostí v úředních záznamech různých institucí jsou hlavním zdrojem podpůrných argumentů pro teze o „jiném“ původu a datu narození B. N. čtyři fragmenty dopisů neznámému adresátovi, patrně Hanuši Jurenkovi, z let 1854–1855. J. Šůla (2006, s. 243) se pozastavuje zejména nad následujícím úryvkem: *Otec mohl se mnou svést, co chtěl; on mě znal a vždy vládně mluvil na nás, a já bych byla proň do ohně skočila, když se na mne krásným svým modrým okem podíval a řekl: Jdi, Běto má, učíš tak a tak!* J. Šůla se ptá (otázkou se třemi otazníky a třemi vykřičníky), proč Jan Pankl oslovoval svou dceru *Běto*, a nikoli *Barborko* a zda toto prořeknutí se B. N. nenaznačuje, že její skutečné křestní jméno bylo Alžběta. Odpovídám rovnou: nenaznačuje. Jan Pankl totiž na dceru mluvil německy, jak ukazuje jiná pasáž v témže listě: *... aniž jsem si z toho co dělala, když mi otec před chlapci studenty řekl: Aber stell dich doch grad, steh nicht so verbogen und zieh nicht immer die Nase hinauf, dumme Gredl! – to byla jeho oblíbená nadávka.* O nevěrohodnosti doslovného znění citované otcovy české promluvy, tj. o tom, že ve skutečnosti jde nepochybně o stylizaci, svědčí rovněž knižní varianta postponovaného posesivního zájmena ve spojení *Běto má* a ovšem i nekonkrétní, typizovaný příkaz *učíš tak a tak*. **Řekl-li Jan Pankl někdy něco takového, pak řekl s největší pravděpodobností *Geh, meine Betty*...** Jméno *Betty*, které autorka v citované pasáži spolu s celou větou přeložila do češtiny jako *Běto* (jde v obou případech o hypokoristikon ke jménu Alžběta – Elisabeth), u B. N. už nijak nepřekvapuje: jde totiž o „zámecké“ jméno, které dívka získala v době pobytu na zámku ve Chvalkovicích. Pro úplnost je třeba dodat, že citovaná pasáž se týká právě chvalkovického období: o něco výš se v témže dopise píše: *Kdybyste mne byli znali, když mi bylo dvanácte, třinácte let... na tu dobu já nejráději zpomínám.*

4. **Korespondence B. N. dokládá, že jméno Betty nejenže přijala za své sama Barbora Panklová, nýbrž plně je akceptovala i její rodina.** Je to jediné jméno, kterým Boženu Němcovou ve svých dopisech oslovovali její sourozenci Adéla, Marie a Gustav; dopisy od jiných sourozenců ani od

rodičů se nedochovaly. Máme rovněž svědectví Karla Němce (v dopise matce ze 6. 10. 1856), že jako o Betty mluvil o B. N. i její švagr Jacques Michenet. Také sama B. N. se v listech matce a sestřám jako Betty (méně často jako *Božena*, avšak nikdy jako *Barbora*) podepisovala. Není tedy nic divného na tom, že tímto jménem mohl oslovovat svou dceru Jan Pankl. Vedoucí onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR dr. Milan Harvalík mi k tomuto tématu sdělil následující: *Myslel bych si, že malé Barunce Panklové tak (tj. Betty) ve Chvalkovicích začali asi opravdu říkat proto, že Barbara se jim zdála „obyčejná“. Hypokoristikon Betty se totiž v německojazyčném prostředí objevuje ve větší frekvenci v 16.–19. století a jde o přejímku z angličtiny, což v tehdejší době jistě ukazuje na určitou exkluzivitu vyšších kruhů. Ti, kteří tak začali Barunce říkat, se zřejmě opírali o aliteraci Barbara – Betty (mimochodem, nemohl být jedním z důvodů, proč si Němcová pro svou literární tvorbu zvolila jméno Božena – kromě jeho „vlasteneckosti“ – i fakt, že také začíná na B?). Podobné případy aliterace známe – např. Dagmar je oslovována Dana, Oldřich Oleg. To, že Barunce pak začali i v rodině říkat Betty, může souviset s faktem, že ona sama toto „nové jméno“ „přijala za své“, popř. tím byl naznačen i její jistý společenský vzestup.*

5. Na uvedené studii Jaroslava Šůly je sympatický kritický přístup, snaha opírat se pouze o doložené písemné materiály dokumentární povahy. Přesto i on, tak jako před ním Helena Sobková i Miroslav Ivanov (1992), jako na zcela spolehlivém prameni staví na zmiňovaných fragmentech dopisů (ani jeden z těchto listů není znám v celku) neznámému adresátovi, patrně Hanuši Jurenkovi. Jako spolueditor korespondence B. N. musím připomenout všem badatelům zabývajícím se spisovatelčíným původem a narozením, že **od roku 1862, kdy byly fragmenty otištěny Janem Erazimem Sojkou (a to nikoli dokumentárně, nýbrž jako ilustrace k autorčinu životopisu), rukopisy těchto listů (ani jejich kopie, ani opisy, ani koncepty) nikdy nikdo neviděl.** Lze snad v této situaci zcela vyloučit, že tehdejší editor některá slova nebo litery přečetl mylně? **A nejen to: o autentičnost těchto listů se vede spor.** A. Stich (1977) uvedl řadu slohových a motivických argumentů ve prospěch teze, že jsou tyto fragmenty neautentické, označil řadu pasáží, které byly patrně pozměněny, a ukázal rovněž, jaké důvody mohli J. E. Sojka a jeho přítel a spolupracovník Karel Sabina k zásahům mít. S A. Stichem polemizovala J. Janáčková (2000), avšak stále platí, že pravost tradovaného znění těchto textů je nejistá. Je s podivem, že o Stichových analýzách nevědí (nebo je neberou v potaz) ani J. Šůla, ani H. Sobková, která „dopisy Jurenkovi“ už přímo v titulu svého článku (Sobková 1995) pokládá za „důležitý pramen při řešení otázky stáří spisovatelky“. Naprosto nelze souhlasit s H. Sobkovou (1997, s. 44), že *za nejobjektivnější informaci o stáří Boženy Němcové je třeba považovat vyjádření jí samotné, kde o začátku srpna 1830 v dopise H. Jurenkovi napsala: „... nebylo mi ještě zcela třináct let, když jsem přišla do Chvalkovic...“.* Existují totiž i jiná vyjádření samotné B. N. o jejím věku – avšak o těch Helena Sobková mlčí, neboť její teorii podporují.

6. J. Šůla (2006, s. 233) studiem českoskalických školních matrik dochází k jednoznačnému závěru, že se B. N. narodila 2. 5. 1818. Sama spisovatelka však ve své korespondenci opakovaně uvádí jako datum svého narození datum jiné. Jak již upozornil J. Polák (1996, s. 41), list B. N. Karlu Němcovi do Zaháně ze dne 4. 2. 1857 je datován *Na den mého narození, 4/2 57.* (Psala-li B. N. dopis členu své rodiny v den pro rodinu významný, není u ní takováto aktualizovaná datace výjimečná: srov. např. *Na Hynkův svátek 857* v dopise Karlu Němcovi z 31. 7. 1857.) Dopis Karlu Němcovi datovaný 5/2 60 se pak začíná takto: *Milý Karle! Jestlipak jsi zpomněl, že byl včera můj den narození? Je mi 40 let; už mne nebudete tak dlouho mít, jako jste mne měli!* Studie A. Macurové (2001, s. 59–61) ukazuje, že jde v tomto případě o dopis mimořádně významný, v němž se dosavadní rodičovský, vychovatelský vztah pisatelky k synovi mění na vztah rovnocenných partnerů. Rukopisy obou únorových dopisů synu Karlovi na rozdíl od fragmentů neznámému adresátovi, patrně Hanuši Jurenkovi, dochovány jsou a jejich pravost je nesporná. **Samotná B. N. se tedy ve svých dopisech o svém stáří vyjádřila jasně: jako datum svého narození uváděla 4. únor 1820.** Že ve svém životopise uvedla 5. únor 1820, nezakládá rozpor významný, neboť jde jen o jediný den; jeho vysvětlení je nadto nasnadě: pro oficiální dokument volila Němcová datum, jež mohla v případě potřeby doložit jiným oficiálním dokumentem, totiž svým křestním výpisem (jak známo, 5. února 1820 byla ve Vídni pokřtěna).

7. Pramennou hodnotu dopisů synu Karlovi povyšuje nad hodnotu fragmentu neznámému adresátovi, patrně Hanuši Jurenkovi, kromě jejich nesporné pravosti a dochovanosti a kromě toho, že jde hned o

dva dopisy, nadto časově tři roky vzdálené, ještě další moment. L. Saicová Římalová (2005) věnovala monografii komunikačním strategiím, stylizacím a autostylizacím pisatelky v dopisech B. N. (Programově se přitom nevěnovala biografickým svědectvím dopisů a neposuzovala jejich pravdivost.) Došla mj. k obecnému závěru, že *v závislosti především na předjímaném adresátovi a komunikačním záměru ... se v různých dopisech podoba subjektu obměňuje, do popředí vystupují různé, často i protikladné charakteristiky* (s. 156). V konkrétní analýze dopisů různým adresátům (ze Sliache, o nové lampě a o smrti poslance Štrobacha) pak Lucie Saicová Římalová ukázala, jak se mj. liší dopisy rodinným příslušníkům od dopisů přátelům. V dopise B. N. Alžbětě Lamblové ze Sliache (ve srovnání s dopisy manželovi, synu Karlovi a dceři) *je pobyt zřejmě přikrášlen, ztvárňovaná skutečnost je asi více „probrána“ a přizpůsobena stavu, jaký by si pisatelka přála* (s. 106). Zatímco v dopisech rodinným příslušníkům je důraz kladen na praktické stránky života, v dopise Alžbětě Lamblové *je každodenní život v lázních předkládán z určitého nadhledu, píše se o něm v přirovnáních a metaforách a jsou uvedeny i některé nové motivy, které mají povahu „romantických“ kulis* (s. 100–101). Pokud jde o téma lampy, na rozdíl od dopisů manželovi a synovi *pasáž z dopisu V. Č. Bendlovi je beletrizována, obsahuje přímou řeč, střídá préteritum a prézens. Darovaný předmět je odpoutáván od konkrétních údajů (jméno dárkyně, cena oleje atd.) a je zapojen do „příběhu“ – obrazu spisovatelky, která dlouho do noci tvoří* (s. 93). Rovněž zpráva o smrti poslancově se v dopise V. Č. Bendlovi (opět: v kontrastu se ztvárněním téhož tématu v listech synovi a manželovi) *stává krátkou povídkou* (s. 92). Lze tedy závěry Lucie Saicové Římalové vztáhnout i na naše téma a zobecnit: **B. N. své dopisy přátelům beletrizuje, vytváří v nich příběhy a ty zasazuje do romantických kulis, kdežto dopisy rodinným příslušníkům (včetně syna Karla) bývají zaměřeny prakticky a věcně. I kdyby byl tedy fragment listu neznámému adresátovi, patrně Hanuši Jurenkovi, autentický, pramenná hodnota informací v něm obsažených by stále byla nižší než hodnota informací z listů synu Karlovi.**

8. H. Sobková srovnává svědectví o vzhledu B. N. a manželů Panklových a zjišťuje, že *popisy si spíše odporují* (1997, s. 57), zato shledává nápadnou podobnost mezi B. N. a kněžnou Dorotheou Talleyrandovou, vévodkyní Zaháňskou (s. 76). I M. Ivanov se podle vlastních slov vydává *na nejistou půdu domněnek* a upozorňuje – naopak – *na výraznou, až nápadnou podobnost Panklovy dcery Marie a Betty Panklové – Boženy Němcové* (1992, s. 115). V korespondenci B. N. lze najít několik míst, kde o své podobnosti s členy rodiny Panklových uvažuje sama B. N. nebo její syn Karel, který v Zahání u matčinych příbuzných dva roky žil. Karel píše matce 18. 5. 1856 o synovi Panklových Ottovi: *Dle vypodobnění a i dle vobrazu bude takovej jako Jarouš, už jsem to babičce kolikrát řekl*. Podle Karla je tedy bratr B. N. Otto podobný svému synovci, synovi B. N. Jaroslavu Němcovi. O tom, komu z rodiny je Otto Pankl podobný, psala v dopise synu Karlovi i sama B. N., a to 18. 4. 1858, poté co obdržela jeho podobiznu: *Otíka bych ovšem nebyla poznala, ale každý říká, že jsme si podobní, já myslím, že je Josefu podoben*. Josefem je míněn další z bratrů, Josef Pankl. Korespondence tedy svědčí o tom, že **sama B. N. i její okolí normálně, jak to v rodinách bývá zvykem, nacházely vzájemnou podobnost mezi členy rodiny (Panklových i Němcových).**

9. Dovolte ještě jeden bod, o něco méně průkazný, neboť subjektivnější. Mj. i ukázkami z korespondence podkládá H. Sobková (1997, s. 47–49) své přesvědčení, že chladný vztah mezi B. N. a Terezií Panklovou byl způsoben tím, že nešlo o matku a dceru. Dochovaná korespondence B. N. však nenaznačuje, že by šlo o vztah mimo normální meze. Uvážíme-li, že Terezie Panklová přiměla B. N. k uzavření manželství, v němž nebyla příliš šťastna, a že se postupem času obě ženy zcela odcizily místem pobytu, sociálně a zejména názorově, jeví se jejich vzájemné vztahy ve světle dopisů naopak až podivně harmonické. Karel Němec píše 18. 5. 1856 ze Zaháně matce: *Já mám babičku tuze rád, když tak někdy jdeme do bažantnice nebo na kopeček, tak si vzpomínáme na vás a babička mně zas vypravuje svoje kříže*. A B. N. mu 26. 5. 1856 odpovídá: *Babička je dobrá, to máš pravdu, a na její některé zvláštnosti se nesmí ohlížet, ty jsou jako stín proti jejím dobrým vlastnostem, a to je vždy dobře u člověka, když je toho dobrého víc než zlého. – Tak to bude i u strýce, i u Mari; on je divný – asi jako táta má své zlé stránky – v srdci ale přece dobrý*. I z ostatní tehdejší korespondence putující mezi Prahou a Zahání vyplývá, že větší rozmíšky než s Terezií Panklovou měla B. N. se svou sestrou Marií Michenetovou. Spory mezi B. N. a matkou se obsahově týkaly jednak již zmiňované vlastenecké a společenské činnosti Němcových, jednak přízemních otázek finančních, jako např. placení poštovního. **Přes tyto dílčí neshody však celkový obraz rodinných vztahů mezi B. N. a Karlem**

Němcem na jedné straně a Terezií Panklovou a jejími dětmi Adélou, Marií a Gustavem na straně druhé, tak jak ho nastiňuje dochovaná korespondence, neobsahuje žádné momenty, na jejichž základě by bylo možné reálně usuzovat na rodinné okolnosti vybočující z normálu; neobsahuje tedy ani nic, co by svědčilo ve prospěch teorie o osvojení B. N. rodinou Panklových.

10. a závěrem. Celek korespondence B. N. nelze brát za důkaz ani pro tradiční představu o tom, že se B. N. narodila Janu Panklovi a Terezii Novotné 4. 2. 1820, ani pro teorie o spisovatelčině „jiném“ původu a datu narození. Z této korespondence však velmi silně vyplývá, že byly-li její původ a věk „jiné“, B. N. o tom nevěděla. A je na zastáncích těchto teorií, aby vysvětlili, jak je to možné.

Prameny

- NĚMCOVÁ, B. *Korespondence I (1844–1852)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
NĚMCOVÁ, B. *Korespondence II (1853–1856)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
NĚMCOVÁ, B. *Korespondence III (1857–1858)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
NĚMCOVÁ, B. *Korespondence IV (1859–1862)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

Literatura

- ADAM, R. Předmluva II. In NĚMCOVÁ, B. *Korespondence III (1857–1858)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 21–36.
IVANOV, M. *Zahrada života paní Betty (později Boženy N.)*. Praha: Panorama, 1992.
JANÁČKOVÁ, J. Němcová angepasst? *Stifter Jahrbuch*, 2000, roč. 14, s. 108–109.
MACUROVÁ, A. Já a ty v dopisech Karlovi. In JANÁČKOVÁ, J.; MACUROVÁ, A. et al. *Řeč dopisů, řeč v dopisech Boženy Němcové*. Praha: ISV, 2001, s. 53–61.
POLÁK, J. *Dětství a mládí Boženy Němcové*. Praha: Regulus, 1996.
SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. *Komunikační strategie v dopisech Boženy Němcové*. Praha: Karolinum, 2005.
SOBKOVÁ, H. Dopisy Boženy Němcové Hanuši Jurenkovi – důležitý pramen při řešení otázky stáří spisovatelky. In BARTUŇKOVÁ, J.; DVOŘÁK, J. (ed.). *Prameny díla, dílo pramenem*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1995.
SOBKOVÁ, H. *Tajemství Barunky Panklové. Portrét Boženy Němcové*. Praha: Mladá fronta, 1997.
STICH, A. *Sabina – Němcová – Havlíček. Stylistické studie III*. Praha: ÚJČ, 1976.
ŠŮLA, J. Sedm úvah historika o původu, datu a místě narození české spisovatelky Boženy Němcové aneb Je Babička rodopisným pramenem? In HORKÝ, M.; HORKÝ, R. (ed.). *Božena Němcová – život, dílo, doba*. Česká Skalice: Muzeum Boženy Němcové, 2006, s. 225–244.